

Conferència «L'Institut d'Estudis Catalans i les acadèmies científiques al segle XXI», Barcelona, Tribuna Barcelona, el 18 de juny de 2007

És un privilegi per a mi, com a president de l'acadèmia de les ciències i les humanitats del nostre país, l'Institut d'Estudis Catalans, dirigir-me a tots vosaltres en el marc d'aquest fòrum, que és Tribuna Barcelona, que ha esdevingut essencial per al nostre necessari diàleg públic. Ho és especialment en guany, car l'Institut celebra, avui mateix, 18 de juny del 2007, el seu primer centenari d'existència.

L'acadèmia catalana ha decidit dedicar més d'un any a actes orientats a recordar la història científica, intel·lectual i acadèmica de l'Institut, així com les vicissituds que ha viscut durant el darrer segle. També, molt especialment, dedica força atenció a copsar la situació present de la cultura científica i humanística a casa nostra i a estudiar el camí que ens pertoca seguir, com a acadèmia, per a fomentar-la i fer-la avançar encara més. El present i l'esdevenidor del coneixement científic i la seva repercussió sobre la societat contemporània en l'àmbit territorial de la nostra cultura i llengua són una preocupació cabdal per a l'acadèmia catalana.

Permeteu-me que aprofiti l'avinentesa d'aquesta celebració per a fer-vos partícips d'algunes reflexions generals, pròpies —em sembla— d'un lloc com és

Tribuna Barcelona. M'agradaria presentar-vos, doncs, unes breus observacions sobre la natura de les acadèmies nacionals avui, sobre la relació que mantenen amb les universitats i els centres de recerca i sobre la funció que tenen en el foment de la ciència, el pensament crític i la racionalitat en el món modern. Voldria també afegir quelcom, més endavant, sobre la nostra pròpia acadèmia i la seva relació amb el món universitari i de la recerca, amb la ciutadania i amb el coneixement científic a les terres de llengua i cultura catalanes.

Les acadèmies d'avui, com bé sabeu, deuen el seu nom a l'Acadèmia que fundà Plató en un hort sagrat d'oliveres, a Atenes, l'any 387 abans de Crist. L'esperit d'anàlisi objectiva de la realitat, la curiositat intel·lectual, el rigor científic i l'afany de conversa entre amants del coneixement, és a dir, filòsofs, s'instauraren en aquell lloc memorable i poc després, ben a prop, al Liceu que fundà Aristòtil. Ells plantaren la llavor de la qual, amb el temps, han crescut totes les institucions docents i científiques d'alta cultura a Occident i, avui, arreu del món. L'emperador Justinià tancava el 529 el que encara restava de l'escola de Plató, data que els historiadors han triat simbòlicament com el moment que clogué defi-

nitivament l'era antiga. Aquella llavor, però, era ja destinada a germinar de nou. El Renaixement en recuperà plenament l'esperit, rellançà la ciència moderna i el conreu de les humanitats amb els resultats que tots coneixem i que són, avui, l'essència cultural de la modernitat. Són la font inesgotable de la seva inspiració.

La creació d'acadèmies en la plenitud del Renaixement europeu produí una situació interessant pel que fa a l'avenç del coneixement científic. Una situació que havia de durar molt de temps, ben bé fins a mitjan segle XIX. En efecte, la fundació de les acadèmies més antigues, com ara l'Accademia Nazionale dei Lincei a Itàlia el 1603 o l'anglesa Royal Society, poc després, el 1660, es féu d'una manera paral·lela —i en alguns casos, al marge— del món universitari. Aquest darrer havia aconseguit, al llarg de l'època medieval, una importància cabdal. Tanmateix, les universitats havien acabat dominades per l'esperit escolàstic, la militància religiosa ortodoxa i la por a la innovació. A diferència de les universitats, les acadèmies sorgien amb un esperit de curiositat intel·lectual, un rebuig al dogmatisme i un interès per la recerca que havien estat foragitats per un professorat escolàstic poruc i ultraconservador. (Val a dir que les acadèmies d'aleshores van tenir el suport del poder reial o secular en la seva lluita contra el poder eclesiàstic, que dominava llavors les universitats.) Hi hagueren, certament, importants excep-

cions a aquesta dicotomia entre el món de les universitats i el de les acadèmies. Així, no podem ignorar la seriosa renovació universitària que tant la Reforma com la Contrareforma van instaurar a les aules, des de Salamanca fins a Praga, des de Coïmbra fins a la Sorbona. La imatge maniquea d'un món modern i secular aixoplugat sota les noves acadèmies i un altre de religiós, teològic, conservador i obscurantista, fet fort a les universitats, és falsa i, pitjor encara, injusta. Hi ha significatius treballs en sociologia i en història de la ciència que han demostrat a bastament fins a quin punt la profunda fe religiosa protestant —de savis com ara el mateix Isaac Newton, pietós teòleg calvinista, membre i president de la Royal Society— inspirà la vida de les acadèmies i els donà una empenta definitiva.

La resistència de moltes universitats —no pas de totes, ans al contrari!— a renovar-se i a acceptar el nou esperit féu que durant molt de temps els capdavanters de la recerca científica i de la indagació històrica, humanística, arqueològica, filosòfica i filològica trobessin el seu millor aixopluc dins el món extramurs que constituïen les acadèmies. Durant aquella extraordinària època, la Il·lustració, la presentació i la discussió oberta de les idees, de les hipòtesis científiques i dels resultats de la recerca es feren en el si de les acadèmies. També, en llurs extensions, com foren els grans *salons*, on els savis i els amants del coneixement ob-

jectiu presentaven els resultats de les seves especulacions, experiments i hipòtesis a unes comunitats de persones disposades a enraonar, a mantenir una conversa permanent, un diàleg essencialment racional, lliure de tot dogmatisme. I, molt sovint, per damunt de tota especialitat. Moltes de les dificultats del món modern se superarien, avui, si visquéssim més endinsats encara en l'esperit que donà vida a la Il·lustració. Esdevindríem més tolerants, més racionals, més universalistes i, fins i tot, més assenyats.

Malgrat els excessos de l'especialitat, no hem superat ni rebutjat els ideals de l'il·luminisme, dins el qual encara avui viu la classe intel·lectual i científica occidental. Les excepcions representen desviacions regressives que no amenacen el capteniment racionalista i obert del gruix de la comunitat intel·lectual. A la llar del coneixement, l'irracionalisme no hi té cabuda.

* * *

Els historiadors de l'il·luminisme sovint assenyalen que, a finals del segle XVIII, semblava que, a Europa, les universitats havien perdut definitivament el combat, que havien d'estar abocades a una desaparició definitiva. La universitat, però, no solament continua viva al segle XXI, sinó que és una de les institucions més reeixides que té a l'abast la humanitat contemporània per a enfrontar-se a la tasca

fonamental de preservar el coneixement objectiu i obert, transmetre'l i fer-lo avançar incessantment. La universitat és, ensem amb l'Església, la institució més antiga d'Europa. L'Estat mateix, inexistent fins a la fi de l'edat mitjana, és més jove. Tal vegada, de totes les velles institucions heretades del nostre passat, la universitat en serà la més duradora.

L'admirable adaptació de les universitats angleses i escoceses a la recerca extramurs trobà el seu paral·lel, potser un xic més dificultós, a França, un cop la universitat també acceptà l'existència de l'Académie Française, que havia fundat el cardenal Richelieu el 1635, i s'hi adaptà, així com a les altes escoles d'enginyeria i ciència posteriors, com ara l'École Polytechnique, creada al marge tant de l'Académie com de les universitats, i les altres anomenades *grandes écoles*. Pel que fa a Alemanya, la tradició de les seves grans universitats, sobretot les vinculades inicialment al luteranisme, permeté al seu moment una fusió de l'esperit i les institucions pròpies de l'acadèmia amb la institució universitària. L'esplèndida universitat clàssica alemanya del segle XIX en fou el resultat. Finalment, recordem que una mostra de la importància que té per a un país normal la possessió d'una acadèmia pròspera, com a institució transversal, representant de tota una comunitat intel·lectual, més enllà de cada centre de recerca o universitat singular, la dona fidelment la creació, duta a terme

pel mateix Abraham Lincoln, de la Nacional Academy of Sciences als Estats Units, el 1863, quan la jove república americana gaudia ja d'un conjunt d'universitats que amb el temps convertirien aquell país en la gran potència científica i cultural que ha arribat a ser en els nostres dies, i a la qual tants europeus devem aprenentatge i agraïment.

Els fets de la nostra història cultural occidental han donat la raó a qui, en comptes de veure una rivalitat entre les acadèmies i les universitats que només es podia resoldre amb una relegació de les primeres a un segon pla, o a un arraconament purament estètic, hi veia una relació mútua fèrtil i complementària. Aquells que han volgut veure les acadèmies com a institucions letàrgiques, arcaiques i innecessàries han errat, doncs, completament. Tal vegada, al món n'hi ha alguna que ha sobreviscut com a lloc per a l'encontre amable i decadent de dignes professors que hi troben descans i volen reviscolar-se amb els honors i rituals que pot oferir una institució semblant; tanmateix, en seria l'excepció. Fins i tot règims revolucionaris abocats a la transformació utòpica del món —penso en les il·lusions bolxevics del primer moment, abans de la degradació posterior del règim soviètic— crearen «acadèmies nacionals de les ciències» i els donaren un impuls extraordinari, de vegades en detriment del que mereixien les universitats. La importància cabdal de les acadèmies avui —a la Xina, als Estats

Units, a tot Europa— no es qüestiona mai. La Unió Acadèmica Internacional, a la qual pertany l'Institut d'Estudis Catalans des del 1922 amb ple dret com a acadèmia nacional, en pot donar fe.

La raó fonamental que les coses siguin d'aquesta manera és, a parer meu, estructural. Tota societat complexa, avui dia, necessita institucions d'alta ciència i cultura, de natura transversal, que apleguin una part molt substancial de la comunitat humanística i científica, que serveixin de fòrum més enllà dels àmbits administratius circumscrits, que sovint constreixen els centres de recerca, tota facultat universitària i, fins i tot, tota universitat concreta. Per això encetem el segle XXI amb unes acadèmies nacionals i internacionals més fortes que mai. No són pas els interessos creats ni les institucions merament heretades el que els insufla vida i empenta, sinó les necessitats urgents d'un univers cultural cada cop més mundialitzat, amb unes exigències de transversalitat epistemològica i de coneixement, sobretot de coneixement públic i democràtic de la ciència, que només poden assolir certa plenitud si les acadèmies modernes i ambicioses són part essencial d'aquest procés.

* * *

Aquest és el cas, ben palesament, de l'acadèmia nacional catalana, l'Institut d'Estudis Catalans. Fundat ara fa gaire-

bé cent anys, el juny de 1907, a iniciativa d'Enric Prat de la Riba, quan encara el nostre país no disposava de la Mancomunitat, és a dir, com una decisió en el marc administratiu «provincial», l'Institut fou creat per al conreu de la ciència, la preservació i normalització de la nostra llengua i la protecció del patrimoni arqueològic i històric català, al més alt nivell del coneixement i amb el rigor acadèmic més gran possible. Com veieu, ni Prat de la Riba ni els altres pares fundadors, com ara Eugeni d'Ors, Eduard Fontserè, Josep Pijoan, Pompeu Fabra, Josep Puig i Cadafalch, i Antoni Rubió i Lluch, pensaven en la creació d'una acadèmia passiva, on predominés un repartiment d'honors. Volien una acadèmia activa, capdavantera, una acadèmia ambiciosa, tal com ho exigia l'esperit universalista, avançat, racionalista i patriota del moviment intel·lectual que rebé el nom de *Noucentisme*. En més d'un sentit, l'Institut fou el Noucentisme. Una de les finalitats més explícites era compensar les terribles mancances de la universitat catalana de principis del segle xx. La generació noucentista posseïa un programa de racionalització, internacionalisme i qualitat en l'obra feta. L'estol extraordinari dels fundadors sabia que el catalanisme que s'havia bastit fins aleshores, tant damunt les aspiracions de la ciutadania com damunt l'empenta industrial i moderna del país, s'havia de completar amb una reforma cultural i científica de volada, i

posà tota la seva fe en la jove acadèmia catalana.

L'Institut va començar a treballar immediatament. Dos mesos després d'haver estat fundat, empenia el rescat del patrimoni romànic d'incalculable valor que romania als Pirineus. Per la seva banda, una mica més endavant, les Oficines Lexicogràfiques, encapçalades per Pompeu Fabra, posaven la tasca modernitzadora de la llengua catalana que duïen a terme al servei del poble que la parlava a tots els territoris del domini lingüístic. L'Institut aviat va fundar el que esdevindria el Servei Meteorològic de Catalunya i, poc després, el Cartogràfic. Com si això no fos suficient, posava els fonaments de la Biblioteca de Catalunya, creada per l'Institut i estretament vinculada a aquest fins avui mateix.

No es tractava només de crear centres i institucions fins llavors inexistents. Així, pel que fa a la universitat, l'Institut es presentà en els primers decennis de vida com una alternativa, alhora exigent i complementària, a la Universitat de Barcelona —quan la llengua i la història de Catalunya no hi tenien cabuda—, gràcies a la creació d'uns Estudis Universitaris Catalans, que milloraven i dinamitzaven la qualitat de l'educació superior i de la recerca al país. Una prova final d'aquest esperit de col·laboració fou que la renovació i la transformació de la universitat fou encapçalada pel membre de l'Institut Pere Bosch i Gimpera, rector de la nova Uni-

versitat Autònoma de Barcelona. L'Institut tancà els cursos universitaris tan aviat com l'Autònoma fou fundada i transformada pels seus membres.

Aquest ens acadèmic, independent i sobirà, que és l'Institut, havia de patir, com és notori, períodes de marginació tan greus com fou la dictadura del general Primo de Rivera, i l'abolició, l'espoliació i la persecució durant el règim del general Franco. No és pas aquest el lloc per a recordar una història de clandestinitat i supervivència en condicions duríssimes durant aquella època. Només cal dir que l'Institut mai no desaparegué i que mantingué algunes de les seves activitats acadèmiques —els nombrosos premis Sant Jordi a la recerca— ininterrompudament durant els pitjors temps de penúria i persecució.

Avui l'Institut es vertebrava en cinc grans seccions: la Històrico-Arqueològica, la Filològica, la de Ciències i Tecnologia, la de Ciències Biològiques i la de Filosofia i Ciències Socials, de manera que forma una acadèmia d'acadèmies. Aplega un nombre important de membres, que s'acosten als dos-cents, entre numeraris, emèrits i corresponents, de totes les terres de llengua i cultura catalanes. Molt significativament, posseeix vint-i-sis societats filials, que apleguen més de vuit mil sis-cents socis i sòcies dels camps del coneixement més diversos. De les matemàtiques a l'economia i la sociologia, dels estudis hebraics a la biologia, les so-

cietats filials apleguen una part molt considerable dels científics i humanistes d'aquest país. La vinculació dels membres numeraris amb el món universitari és estretíssima, amb unes relacions que han estat sempre harmonioses i íntimes al llarg de cent anys. Ho continuaran sent, i no solament per la condició universitària de la immensa majoria dels membres, sinó pel capteniment fonamental de l'Institut i per la necessitat objectiva que el país posseeixi una acadèmia com la que, afortunadament, tenim. L'alta cultura catalana, avui, és inconcebible sense l'acadèmia del país. Si no la tinguéssim, l'hauríem d'instaurar.

* * *

Tanmateix, les relacions i les funcions de l'acadèmia catalana vers la ciència, l'ensenyament superior i el món acadèmic en general no són ni poden ser com les de temps enrere. L'Institut continua creant institucions científiques, com ara el Centre de Recerca Matemàtica, situat al campus de Bellaterra; tanmateix, el panorama científic actual és prou curull de laboratoris, departaments i cursos d'especialització perquè no calgui esmerçar esforços en la creació d'institucions que dupliquin les que ja existeixen. Per aquest motiu, més enllà d'un conjunt important de projectes de recerca propis —en camps com ara l'arqueologia, la història i la filologia, o en el desenvolupament d'un

Observatori de la Recerca, ja en funcionament—, l'Institut concentra els seus recursos en tasques que està en condicions ideals d'acomplir i que, afortunadament, complementen, alhora que potencien, la feina de les universitats.

Una tasca cabdal, i que l'Institut es troba facultat per llei a acomplir, és la d'ésser l'acadèmia de la llengua catalana, l'autoritat normativa màxima en matèria lingüística. La publicació recent de la nova edició revisada del *Diccionari de la llengua catalana*, fruit sobretot dels esforços de la Secció Filològica, ha estat un dels esdeveniments més visibles dels darrers mesos, com a part també de la celebració del nostre Centenari. Ha estat rebut amb un èxit extraordinari. El nombre de persones que consulten el *Diccionari* per mitjà del web ha assolit unes xifres altíssimes, i no minva gens. Una altra tasca, molt important, la constitueixen les publicacions de l'Institut en tots els camps del coneixement. L'abast, qualitat i diversitat del Servei de Publicacions fan de l'Institut una veritable editorial universitària de gran volada en llengua catalana, i en alguns casos en llengua anglesa, si considerem que aquesta darrera ha esdevingut la *lingua franca* del coneixement. És un servei que volem oferir a la comunitat científica catalana i a totes les múltiples societats filials, que mercès a l'Institut poden publicar les seves revistes, butlletins, anuaris i llibres de tota mena.

Hi ha un camp que l'Institut s'ha esforçat molt seriosament a desenvolupar, i que és de gran interès per a les universitats: es tracta de la digitalització de materials i de l'accés electrònic als fons documentals i a les revistes. Heus ací un servei transversal, ja existent, que totes les universitats, laboratoris i centres de recerca poden compartir i al qual poden tenir accés. Contra la fragmentació i la innecessària divisió hem de fer tots causa comuna i compartir xarxes de coneixement i d'accés al coneixement.

A més, l'Institut presta un servei fonamental al país quan es pronuncia amb la màxima solvència intel·lectual i independència acadèmica sobre temes crucials per a la societat a la qual serveix; en són exemples recents l'informe sobre les conseqüències del canvi climàtic al nostre territori, l'informe sobre l'estat de la llengua catalana i les perspectives d'ús social o el projecte en curs de catalogació digitalitzada i cartogràfica de l'estat i usos del sòl a tot el territori del Principat i les Illes. Més enllà dels múltiples projectes de recerca que du a terme, l'Institut no descarta la promoció i la difusió cívica del coneixement mitjançant les diverses societats filials.

Avui dia és cada cop més crucial que una ciutadania culta i democràtica estigui ben assabentada del que significa el coneixement científic i de quines són les repercussions d'aquest coneixement. És una tasca cívica que no es pot enllestir so-

lament per mitjà dels debats públics que l'Institut organitza regularment. És també una tasca que, d'una manera sovint dispersa, poden realitzar certes universitats, i que fan ensems, però per a la qual la nostra acadèmia nacional està idealment qualificada. Des d'aquí em permeto demanar la més estreta col·laboració dels centres de coneixement i del mateix Govern de la Generalitat amb l'Institut d'Estudis Catalans per servir millor el nostre país, la seva llengua i la cultura que el sosté.

L'Institut d'Estudis Catalans fa cent anys amb ànim emprenedor, ambició, universalista i científic. El mateix de la generació que el fundà. L'Institut ha servit Catalunya, la seva cultura i la seva ciència amb eficàcia i patriotisme. Ha estat una via mitjançant la qual els catalans hem contribuït a la cultura racional, científica i acadèmica del món. Em plau assegurar-vos que ho continuarà fent amb el mateix capteniment, amb la mateixa determinació i amb la mateixa convicció.